

Filosofinė socialinio pažinimo problemų refleksija

1994 metų vasario 25 dieną humanitarinių mokslų daktaras Justinas Karosas apgynė habilituoto daktaro disertaciją, kurios tema – “Socialinio pažinimo problema (jos susiformavimo filosofiniai konturai)”. Šios problematikos studijoms disertantas paskyrė bemaž dvidešimt metų, be kita ko, tyrinėdamas jai skirtus darbus stažavimo Vokietijoje ir Austrijoje metu, konsultuodamasis su tenykščiais specialistais. Pažymėtina, kad J. Karosas pirmasis po Nepriklausomybės atkūrimo apgynė habilituoto humanitarinių mokslų daktaro disertaciją filosofine tematika.

Kadangi atskira monografija šis darbas, galimas daiktas, pasirodys dar ne taip greit, “Problemų” skaitytojus pirmiausiai norėtųsi bent glaustai supažindinti su jo turiniu ir pagrindinėmis disertanto išvadomis.

Autoriaus pradinė pozicija – tezę, kad visuomenės pažinimas yra gamtamokslinio žinojimo priešybė, kad jis suaugęs su teleologiškumu ir todėl nėra grynai gnoseologinis. Tai, kas visuomenės pažinime konstatuojama, “visuomet susiję su tuo, ko norima bei ko siekiama.” Būtent šis dalykas ir komplikuoja visuomenės pažinimo turinį. Kaip gynimo metu pabrėžė disertantas, “ten, kur esama valingumo, mokslinis pažinimas yra problematiškas”. Naujaisiais laikais filosofijoje išgalėjęs istorizmo principas, pasak disertanto, yra pakankamai universalus visuomenės tyrinėjimo būdas, įgalinantis atskleisti nagrinėjamas problemas bei jų tapsmą, todėl ir dabartinis socialinio pažinimo turinys būtų sunkiai apibūdinamas bei suvokiamas nepasiaiškinus jo istorinės raidos etapų.

Vadovaudamasis tokia strategine nuostata, darbo autorius ir apžvelgia visuomenės pažinimo refleksiją nuo antikos laikų iki XX amžiaus. Šiuo atžvilgiu J. Karoso studija, analizuojanti visuomenės pažinimo specifiką tokioje plačioje filosofinės minties panoramoje, yra pirmoji lietuvių filosofijoje.

Pasekti gvildenamos problemos tapsmą nuo antikos laikų verta, autoriaus nuomone, dėl to, kad, pasiaiškinus priežastis, dėl kurių socialinis pažinimas, kaip savarankiška, speciali problema, tuo metu neegzistavo, galima reljefiškiau suvokti ir atskleisti sociokultūrinės prielaidas, reikalingas aptariamoms problemoms autonomiškumui bei jos turinio patikimumui. Suvokdama žmonių gyvenimą kaip kosmoso dalį ir jo modelį arba atvirkščiai – antropologizuodama gamtą ir kosmosą, – antikos filosofija dar neatskyrė pažinimo nuo vertinimo (ar, kitaip tariant, tiesos nuo gėrio), nors joje jau buvo

suformuluotos naujiesiems laikams itin reikšmingos išvalgos apie natūralistinės ir humanistinės orientacijų netapatumą bei jų skirtybes.

Viduramžiais, plečiantis (tegu ir nežymiai) žmogaus savarankiškumo, jo individualaus suinteresuotumo savo veikla riboms, kuriasi tokia sociokultūrinė dirva, kurioje žmogaus gėrio ir prasmingo gyvenimo sąlygų aiškėjimas tampa viena svarbiausių filosofijos problemų. Tad žmogaus savitumo, jo valios ir sprendimų reikšmės iškėlimas įgalino šios epochos filosofus jau kur kas giliau išvelgti ir visos istorijos specifiškumą. Tačiau, nepakankant prielaidų paaiškinti pastarąjį specifiškumą vien žemiškomis priežastimis, šis paaiškinimas buvo iškeltas į dangų ir remiamas dogmatizuota Apreiškimo tiesa.

Naujųjų laikų mąstytojai, reflektuodami naują sociokultūrinę situaciją, pajėgė sukurti prielaidas, apribojančias religinio požiūrio monopolizmą ar, kitaip tariant, nukelti žmogaus ir visuomenės problemų aiškinimą iš dangaus į žemę. Taip šalia teologinės pasaulio pagavos plėtojosi racionalusis jos sampratos aspektas, kuris, disertanto pastebėjimu, irgi savaip mėgino monopolizuoti tikrovės aiškinimą.

Bene daugiausia dėmesio disertacijoje skiriama iškiliausiems naujųjų laikų filosofams – I. Kantui, G. Hegeliui ir K. Marxui. Šis disertacijos skyrius dėl to yra itin svarus ir originalus ir, kas be ko, – gan problematiškas. Aptaręs I. Kanto “kopernikiškąjį posūkį” ir praktinio proto filosofijos dimensijas, autorius daro išvadą, kad I. Kanto filosofija, jau fiksuojanti istorinės tikrovės normatyvinės pagavos ypatingumą, vis dėlto visuomenės būtį reflektuoja iliuziniu arba apverstu pavidalu, todėl ir grynasis protas čia yra priverstas save kildinti iš savęs. G. Hegelis, pirmasis filosofijos istorijoje ėmęs kurti nuostata, įteisinančią pačią socialinės tikrovės teorijos galimybę, pažvelgė į istoriją kaip į dėsningą ir nuoseklią tvarką turintį procesą, įmanomą tyrinėti objektyvumo aspektu. K. Marxas, pripažinęs pastarąjį socialinio būtinumo aspektą, orientavosi į socialinės praktikos sferą, pabrėždamas platejančias žmogaus galimybes pačiam kontroliuoti savo socialinį gyvenimą. Tad ir visas istorijos procesas K. Marxo buvo pateiktas kaip galų gale valingos žmonių veiklos rezultatas. Tačiau praktinės K. Marxo išvados, kuriomis jis tarėsi suradęs visų socialinių problemų sprendimo raktą ir sukūrė proletariato vaidmenį absoliutinančio komunizmo teoriją, disertanto požiūriu, reiškė ne ką kita kaip perdėm ideologizuotą bei mistifikuotą istorijos aiškinimą, tarytum sugrįžimą prie jo paties atmesto istorijos idealizavimo.

Paskutiniame, trečiajame disertacijos skyriuje analizuojama natūralistinė socialinio pažinimo problemos sklaida (A. Comte'as ir H. Spenceris) bei visuomenės pažinimas hoministiškai orientuotoje filosofijoje (W. Dilthey'us, W. Windelbandas, H. Rikertas).

Oficialieji oponentai– profesoriai, habilituoti daktarai B. Kuzmickas ir A. Šliogeris teigiamai įvertino J. Karoso disertaciją, pažymėdami jos autoriaus metodologinių pozicijų nuoseklumą, puikų filosofijos istorijos išmanymą, svarias, pamatuotas išvadas. Abu oponentai taip pat akcentavo ir praktinį šio darbo aktualumą, nes krizinės situacijos daugelyje dabarties pasaulio regionų rodo ir savotišką socialinio pažinimo krizę (B. Kuzmickas), o “tolerancija įvairiausioms idėjoms yra vienas svarbiausių autentiško mąstymo bruožų”(A. Šliogeris).

S. Venskevičius